

Соціальна етика в системі ринкової економіки

Розглядаються основи соціальної етики, концепція соціальної ринкової економіки, її соціальні компоненти, які засновані на принципах християнської етики. Наголошується, що дієвість соціальної ринкової економіки залежить також і від дотримання цих принципів.

Ключові слова: соціальна етика, соціальна ринкова економіка, християнська соціоетика.

У розвинених країнах проблема справедливого розподілу майна і заробітків, яка повинна спиратися на принципи суспільної солідарності, на етичні принципи, точніше, на основи соціальної етики, дедалі більше актуалізується. Отже, етика й економіка стають невід'ємним компонентом соціального ринкового ладу, головним об'єктом уваги якого є людина – носій і реалізатор етичних складових в економіці.

У Федеративній Республіці Німеччина систему соціального ринкового ладу введено більш як 60 років тому, і вона стала основою економічного розвитку німецької держави та добробуту громадян. Цей економічний лад, який спирається на теоретичну модель так званої «Фрайбурзької школи», що відомий під назвою «ордолібералізму», треба розуміти як постійно змінний процес. З цієї причини він вимагає пильного спостереження за кожночасними змінами на ринках з тим, щоб мати можливість пристосувати до них засоби практичної економічної політики, якій необхідно присвятити особливу увагу, бо її завданням є забезпечення ринкової рівноваги, тобто збалансування пропозиції і попиту, що є вирішальним для утворення цін.

Механізм соціальної ринкової економіки, який заключає в собі елементи етичної відповідальності, є миротворчим інститутом із аспектом глобальної солідарності і він в наш час набуває нової сили. Ще в своїх «Пастирських листах», опублікованих в 1899–1901 рр., Митрополит Андрей Шептицький пише: «Не багато користі з багатств суспільства, коли вони не розподілені рівномірно на всі його верстви – а по можливості й на всі його одиниці. А такий рівномірний розподіл є неможливий без морального закону, який однаково обов'язує всіх. Говорю це до тих із вас, що шукаєте економічної сили без моралі ... Неможливий економічний добробут без моралі, бо неможливий він без (справедливого. – І.П.) суспільного ладу. А справедливого суспільного ладу немає там, де немає етики». Цікавим у цих міркуваннях Митрополита Андрея є те, що він говорить про економічний лад, підкреслюючи корисність одиниці. Це співзвучне з християнською соціоекономічною етикою, яка в центрі всіх економічних подій проголошує пріоритет інтересів індивіда.

Нові погляди в науці політичної економії про роль людини, моралі у виробничому процесі та їх місце на підприємстві викристалізувалися в результаті досліджень соціології та соціальної філософії. Ці дослідження відбувалися з урахуванням принципів етики. На наш погляд, розуміння соціальної етики має впливати з основ християнської етики (католицька церква називає її «соціальною наукою»), яка охоплює й аналізує на тлі

християнської філософії етичні проблеми, що виникають у повсякденному співжитті людей. Це стосується також їхнього ставлення до громадських, економічних та політичних інституцій і навпаки.

Нерозривний зв'язок економіки та етики, який лежить в основі багатьох економічних теорій, сприяє необхідній вимозі переходу від квантитативного до квалітативного виробництва шляхом економного використання природних ресурсів. Найважливіше завдання економічної політики – оптимально забезпечити потреби громадян, не знищуючи природи. Це пекуча проблема охорони навколишнього середовища. На жаль, динаміка ринкового ладу виявляється не лише у позитивних формах, але також спричиняє негативні явища, особливо коли йдеться про неетичну егоїстичну поведінку економічних суб'єктів. Цей егоїзм, який перманентно зростає в умовах класичного лібералізму, спричинився до виникнення світової кризи 1929 р., яка фактично закінчила еру «Laissez faire», «Laissez aller», «Laissez passer» і примусила економістів подумати про створення теоретичної бази нового економічного ладу, який дав би державним чинникам можливість спостерігати, контролювати та регулювати події на ринку, не обмежуючи при цьому права економічних суб'єктів самостійно приймати рішення. Внаслідок цих намагань постала нова економічна теорія так званого ордолібералізму, що лягла в основу німецького так званого соціального ринкового ладу. Найхарактернішою його рисою – крім сильних соціальних компонентів – є система регулювання економічних процесів державними чинниками і спрямування їх у бажане русло, відповідно до чітко окресленої державної економічної політики, метою якої має бути оптимальний добробут громадян. Ця система діаметрально протилежна до адміністративно-наказової системи центрального планування, яка зазнала повного краху, що було однією з причин розвалу СРСР.

Із соціологічної точки зору – наказова система центрального планування зосереджує економічний апарат влади в руках держави, яка, своєю чергою, обмежуючи свободу поодиноких економічних сил, ставить їх на службу державних цілей, що не є співзвучні з інтересами народу. Минуле показало, що кожна наказова система центрального планування завжди була інструментом неетичного насильства тоталітарних режимів, які намагались у такий спосіб закріпити свою необмежену владу. Французький політик і філософ Монтеस्क'є (Charles Montesquieu) казав, що «свобода може існувати тільки при розподілі інструментів володіння». Це стосується також і економічного сектора, бо політична свобода неподільно пов'язана з економічною. І саме соціальний ринковий лад соціологічно адекватний ідеалам Монтеस्क'є, бо його принципом є ліквідація панівної ролі однієї вузької групи шляхом підтримки вільної, чесною, але не антисоціальною конкуренції.

Концепція соціальної ринкової економіки стверджує, що орієнтація економічних суб'єктів на доходи не повинна бути суттю і головною метою економічної діяльності, а тільки інструментом для реалізації економічних цілей, до яких зараховується:

- повна зайнятість;
- справедливий розподіл заробітків і майна;
- стабільність цін;
- економічний ріст;
- забезпечення сировиною;

- забезпечення енергією;
- зовнішньоторговельна рівновага.

На сьогодні для України, на наш погляд, важливе формування гуманного капіталу. Доходи дають можливість частину створеного капіталу інвестувати у вітчизняне виробництво, що сприяє економічному росту, а конкурентне змагання, конкуренція – це успішний засіб поборювання монополії та олігархії.

Ринкове господарство є економічною передумовою демократії. Воно більше за всі інші економічні системи гарантує вільні рішення в секторі виробництва, праці та капіталу. Його найважливішою функцією є забезпечення споживача товарами оптимальної якості та в достатній кількості.

Соціальне ринкове господарство, як синтез економічної виробничої діяльності та творчих факторів у соціально-політичному секторі, є третім шляхом між екстремальною формою приватного капіталізму та державного капіталізму комуністичного типу. Соціальна ринкова економіка, як економічна концепція, об'єднує гарантовані законом свободи з вимогами соціальної безпеки, соціальної справедливості та почуття солідарності із співвітчизниками.

Важливо пам'ятати: свобода неподільна. Це значить, що скасування свободи в одному секторі спричиняє знищення свободи в другому. Інакше бути не може хоча б тому, що спроби ізолювати в суспільстві якусь його частину – це антиприродне намагання. Соціальна модель повинна орієнтуватись на індивідуальну людину, на її особистість, її права, її бажання бути щасливою. Свобода людини – це не тільки прагнення, це етичне право, але також і обов'язок.

Нові погляди в політичній економії на роль людини у виробничому процесі та її місце на підприємстві, окрім християнської етики, викристалізувалися великою мірою в дослідженнях соціології та соціальної філософії. У перших десятиріччях минулого століття людина, яка була об'єктом у виробничому процесі, стає поступово активним суб'єктом економічних подій. Людина сьогодні в демократичних державах – це не тільки фактор виробництва, але суб'єкт, якому економіка має служити в двоякий спосіб: по-перше, випродуковані блага призначені для її вжитку та споживання і, по-друге, на місці праці повинна бути створена атмосфера дружби і взаємної пошани. Папа Іван XXIII в енцикліці «*Mater et Magistra*» сказав: «Нашою метою мусить бути перетворення підприємства у справжню гуманну громаду. Цього вимагає в даних обставинах ефективна співпраця, пошана одного до другого та доброзичливість».

Християнська соціоетика намагається встановити межі компетенції держави в економічних процесах. Завдання держави – за допомогою економічної політики досягти і втримувати загальний добробут громадян. Однак теорія християнського суспільного ладу не бажає, щоб державна влада, як уже сказано, була всемогутньою. Вона не повинна перешкоджати розвитку індустріальної діяльності людини за умови, що її поведінка не шкодить інтересам суспільства чи інших співгромадян, отже, не діє всупереч основам християнської соціальної етики. Кожний індивід повинен мати право користуватись благами, які дають йому можливість забезпечити своє матеріальне і духовне життя та доводити його до оптимального, але конформного з інтересами суспільства рівня. Народне господарство є виявом праці одиниць, які діють у межах державної спільноти. Держава може втручатися в економічний сектор, але це втручання мусить спиратись

на закони та мати допоміжний регулюючий, а не керуючий, наказний характер і не знищувати персональних рис людської творчості. Метою активності держави повинно бути створення умов, які давали б громадянам можливість повністю розвивати їхнє індивідуальне буття.

Дуже чітким є становище християнської соціальної етики стосовно приватної власності. Однак право вільно розпоряджатися приватною власністю пов'язане з соціальною відповідальністю. У німецькій Конституції сказано: «Власність зобов'язує... Користування нею повинно служити на благо суспільства». Поводження із власністю стало проблемою відповідальності щодо співгромадян, а також законодавства, яке охороняє право і свободу приватної власності і є невід'ємною складовою частиною соціального ринкового ладу. Важливість цього факту виявили ситуації в суспільствах, в яких обмежено право на приватну власність до речей, необхідних для повсякденного вжитку. Таким чином, знищено фундамент для почуття обов'язкової відповідальності стосовно людської спільноти.

Немає сумніву, що коли ми поважаємо соціальні сполучення, тоді приватна власність виконує в рамках ринкової економіки незамінну функцію. Однак не всі економічні завдання можна реалізувати на основі приватної власності, й устрій, який регулює проблеми власності, не гарантує безперервного функціонування економіки. Для цього необхідно чітко визначити економічний лад, який враховує факт, що приватна власність не є єдиним джерелом соціальної безпеки. Таким гарантом може бути тільки держава, економічна політика якої, точніше кажучи, соціально-економічна політика, направлена на благо громадян.

Економічна реальність людей формується на основі визначених цілей та оцінки вартостей. З уваги на соціальний аспект виникає питання: які життєві цілі мають громадяни багатих країн? На жаль, стає все більш помітним, що економічна реальність та її успіхи стають змістом життя більшості заможних людей, які забувають, що життя – це щось більше, ніж економіка, людина – це щось більше, ніж її економічні досягнення, вік життя – щось більше, ніж тільки робочий час, а праця – це не тільки можливість заробітку.

Думаючи так, ми мусимо протиставити себе цілковитій економізації людського буття. Економічна діяльність має тільки інструментальний характер, і вона не може стати змістом життя. Де цьому не приділяється належної уваги, там виникає суто матеріальний добробут, а ідейність, духовність завмирають. Накопичення матеріальних благ не можуть наповнити життя гуманним змістом. Сучасний гіпертрофований матеріалізм став загрозою для культури. Такий стан змушує нас переоцінити вартості, що має відбуватися на основі соціальної справедливості, на основах саме християнської етики. На порозі формування нових соціоекономічних структур, на порозі формування так званого постіндустріального суспільства слід брати до уваги, що «логос» – слово, дух, інтелект був раніше матерії, він панував над нею, і тому в майбутньому гуманний капітал матиме вирішальне позитивне значення для життєвих умов людства, за умови, що він буде утворюваний і застосовуваний на етичних основах. Із поєднання етичних та економічних аспектів в одну концепцію виникла так звана економічна етика, що стала основою нової течії, а саме: економічного гуманізму. Економічний лад, а, таким чином, уся економічна політика,

яка не вмщує в собі соціально-етичних компонентів, не може бути справедливою, бо вона не гарантує соціальної рівноваги і таким чином таїть у собі зародки соціальних конфліктів.

Оптимальні умови для реалізації економічних цілей створює такий лад, який, окрім економічного фактора, зважає також на людський чинник. Тут необхідний синтез економічних та етичних компонентів, які виявили б співзвучність, а не дисонанс. Такий синтез можливий лише в результаті гармонійної взаємодії між соціальним ринковим ладом і християнською етикою.

Етика не займається проблемою економічних вартостей і норм, а тільки дією. І тут повинно бути застосоване так зване «Золоте правило» (*regula aurea*). Це поняття, що виникло в XVI ст., визначає основне правило законної і справедливої поведінки. За змістом знаходимо його вже у Конфуція, Талеса з Мілета, в індуїзмі, Талмуді, в стоїка Сенеки та в інших. Документальні докази існують уже з VI ст. н. е. «Золоте правило» (*етичної поведінки*. – I. П.) передане нам у двох формах: позитивній та негативній. Позитивна форма голосить: «Все, що ти бажаєш, щоб тобі чинили люди, теж роби їм». А негативна: «Чого ти не хочеш, щоб тобі чинили, не роби іншим». У Старому Заповіті в так званих «апокрифах» праведний єврей Товит (глава 4,16) дає своєму синові таку пораду: «З свого хліба дай голодному, а з одежі – нагим. З усього того, що прибуває тобі, давай, і нехай твоє око не буде зависне, коли будеш милостиню робити». Ця порада Товита своєму синові – це неускладнена формула справедливого розподілу майна. У «Книзі сентенцій» (3,27) висловлена подібна форма «Золотого правила»: «Не затримуй добра від того, кому воно належить, коли рука твоя здоліє це зробити».

Якщо політика, особливо економічна, вимагає чітко визначеної методики, то етика апелює до почуттів. Святий Августин у своїх «*Confessiones*» (1 книга, глава 18) пише: «Це є добросовісність, що ми не сміємо заподіяти другому того, чого не хотіли б самі терпіти». У книзі Конфуція «Лунь Юй» («Бесіди й висловлювання») в 15-ій книзі, сентенція 23, під назвою «Практичний імператив» розказує «Майстер» – так називали Конфуція його учні – про те, що один із них запитав: «Чи є якась сентенція, якою можна керуватися упродовж усього життя?». Конфуцій відповів: «Любов до ближнього. Не чини іншим того, чого собі не бажаєш». Цю «Любов до ближнього» проповідував також Христос, кажучи: «Люби ближнього свого як себе самого». В індуських «Упанішадах» знаходимо так звану «ведичну формулу»: «Це є ти», що в сенсі «Золотого правила» є виразом волі, бажання, готовності пізнати, усвідомити себе в іншій людині. Тут ми можемо встановити, що центральне етичне питання методики економічної діяльності звучить: «Чи хотів би я бути об'єктом моїх дій?»

В часи Ісуса Христа голова синедріону рабин Гільлель назвав принципи «Золотого правила» цілим законом Мойсея. Це передано нам у формі такого анекдоту: Коли один поганин хотів прийняти віру євреїв, він поставив умову, щоб усі закони цієї віри (а вони складаються з 613 заповітів-вимог і заборон) були йому прочитані в часі, коли він стоятиме на одній нозі. Перший рабин його прогнав. Другий теж. Лише рабин Гільлель представив йому заповіт «Золотого правила»: «Що тобі ненависне, не чини іншому. Це й весь закон. Все інше – це тільки коментарі до нього».

Зв'язок між економічними, політичними, культурними та гуманно-етичними проблемами є абсолютно комплексний. З цієї причини у всіх економічних процесах повинні брати участь політики, науковці-економісти, працівники державної адміністрації та самоврядування, об'єднання підприємців та профспілок, організації захисту спільних інтересів, духовенство, кожний громадянин. Соціально-етичне регулювання ринкових подій мусить бути оформлене так, щоб воно не ставило надто високих вимог щодо обмеження вільних рішень одиниці, бо від неї не можна очікувати дій всупереч власним інтересам.

Коли сьогодні ставиться актуальне і все ще не розв'язане питання про оптимальний економічний лад в Україні, у рамках якого мала б вестися доцільна, ефективна і корисна для всіх громадян економічна політика, то на мій погляд, відповідь може бути тільки одна: українська економічна система повинна містити сильні соціальні компоненти, засновані на принципах християнської етики. Це соціальна ринкова економіка, відкрита для всіх інноваційних економічних процесів та актуальних вимог часу. Однак вона може справно діяти тільки тоді, коли будуть дотримані такі принципи: свобода дій, якщо вона не шкодить інтересам загалу, рівні початкові шанси для всіх та справедливий соціальний лад. Вплив держави на економічні процеси повинен бути обмежений рамками доцільності та законів. Вимоги громадян до держави в соціальному секторі не повинні надто обтяжувати мережу державних соціальних структур, а держава повинна пристосовувати свою соціальну політику до нових ситуацій, в яких опинилося суспільство. Таким чином, соціальний ринковий лад, заснований на етичних принципах, перебуває у постійному процесі перманентної регенерації.

Питання, яким шляхом має відбуватися побудова незалежної економіки України, вимагає принципового рішення. Впевнений, що зарубіжний досвід щодо соціального ринкового ладу з етичними компонентами допоможе подолати соціально-економічні труднощі в Україні в практиці застосування неекономічних чинників побудови ефективної національної держави.

Полулях І. Социальная этика в системе рыночной экономики.

Рассматриваются основы социальной этики, концепция социальной рыночной экономики, ее социальные компоненты, которые основаны на принципах христианской этики. Отмечается, что действенность социальной рыночной экономики зависит также и от соблюдения этих принципов.

Ключевые слова: социальная этика, социальная рыночная экономика, христианская социоэтика.

Polulyakh I. Social ethics in the market economy system.

The basic principles of social ethics, the concept of the social market economy, its social components, which are based on the principles of Christian ethics are considered. It is noted that the efficiency of the social market economy also depends and from compliance with these principles.

Keywords: social ethics, social market economy, Christian social ethics.

Надійшло 16.01.2014 р.